

Jadwiga Pstrusińska
(Kraków)

O IDEI TAJNYCH JĘZYKÓW AFGANISTANU

Jedną z właściwości mowy ludzkiej jest to, iż może ona przekazywać informacje w sposób zakodowany. Odnotowano funkcjonowanie bardzo wielu tajnych języków, bezustannie powstają też nowe i umierają dotychczasowe. O wielu nie dowiemy się nigdy. Magia posiadania tajnego języka i moc zatajania informacji jest w procesie jego narodzin bardzo istotna, ale najczęstszą przyczyną bywa poczucie zagrożenia ludzi bądź interesów. Teren Afganistanu nie jest, oczywiście, w tym względzie wyjątkiem.

Niezwyczajnie ściśle i bardzo dawne powiązanie Afganistanu z obszarami sąsiednimi, a nawet, w znacznym stopniu, tymi bardziej odległymi, powoduje, iż idea tajnych języków Afganistanu jawi się bardziej zrozumiała, jeśli się ją omawia w szerszym kontekście, przynajmniej eurazjatyckim. Granice współczesnego państwa afgańskiego są dość świeżej daty, najstarsze nie mają nawet trzystu lat, a jego przestrzeń historyczna i kulturowa przenikała się bezustannie z tym, co rozpościera się wokół, bliżej lub dalej, niekiedy nawet dość daleko. Afganistan stanowił przez tysiąclecia wielopoziomowe skrzyżowanie mnogości wpływów kulturowych, w tym językowych i tworzył bezustannie zmieniający się skomplikowany melanz, pod bardzo wieloma względami niezwykle trudny do diagnozowania, także jeśli chodzi o procesy współczesne. Okoliczności te muszą być brane pod uwagę przy rozważaniu mowy tajnych kodów wieloetnicznego i wielojęzycznego Afganistanu, zwłaszcza ich proveniencji i rozprzestrzeniania. Przede wszystkim w ten sposób udaje nam się uchylać rąbka tajemnicy ich istoty.

O tym, iż rozmaite, podobne do siebie tajne języki były od dawna używane nie tylko w granicach współczesnego Afganistanu, lecz także na obszarach sąsiednich wiadomo już z tekstów średniowiecznych świata islamu. Najstarsze źródła zawierające informacje na temat używania owych argonów lub ich słownictwa sięgają wieku X¹. Już E.C. Bosworth, badacz dawnych argotów² arabskich, zauważył, iż obszar porównań może być rozszerzany niemal bez końca i niemal do naszych czasów. Elementy słownictwa z pewnych współczesnych form tajnych języków afgańskich znajdujemy

¹ Zauważmy, iż w Europie najstarszy znany nam zapis lokalnego tajnego języka pochodzi dopiero z XIII wieku. Jest to zapis niemieckiej gwary złodziejskiej.

² W tak krótkim artykule autorka nie wdaje się w rozważania na temat terminów „tajny język”, „argot” czy też „żargon”. Zainteresowani mogą zajrzeć do obszerniejszego tekstu J. Pstrusińskiej *O tajnych językach Afganistanu i ich użytkownikach*, Kraków 2004.

na przykład w jednym ze słowników argotycznych, sporządzonych w Persji w XIV wieku, a nawet w arabskich utworach poetyckich sprzed niemal jedenastu stuleci. Dzięki obserwacjom komparatystycznym, diachronicznym i współczesnym daje się zauważyć istotne paralele także z leksemami włączonymi do tajnych języków Indii czy krajów wchodzących przez pewien czas w obręb niegdysiejszego Związku Sowieckiego. Odległość w przestrzeni wydaje się tu nie mieć wielkiego znaczenia, te same leksemy, które ongiś, a nawet dzisiaj, stosowane są w Afganistanie i krajach ościennych w funkcji tajnej, znajdujemy w Europie, północnej Afryce, a nawet północnej Ameryce, podobnie może być na pozostałych terenach, gdzie obecnie żyją wychodźcy z Azji Środkowej, jak w Australii czy Południowej Ameryce. Wiadomo, na przykład, iż cechą charakterystyczną tajnych języków polskich był bliski związek z analogicznymi kodami Rosji carskiej – jak pisze W. Budziszewska – z uwagi na łatwy kontakt ludności tych terenów, które przez wieki wchodziły w skład jednego państwa. Państwo to obejmowało w pewnym okresie równocześnie i Polskę i, między innymi, Krym, Kaukaz czy różne regiony Azji Środkowej, dokąd zapuszczali się także choćby polscy handlarze wędrowni. Bywało, iż wędrowne społeczności, spotykające się na tej rozległej przestrzeni, a porozumiewające się w sposób tajny, by chronić swe interesy ekonomiczne, trudniły się podobnymi rodzajami rzemiosła, jak na przykład sitarze z Biłgoraju i wypłatacze sit z północnego pogranicza afgańskiego, po obu stronach Amudarii. Rola takiej instytucji jak bazar, punkt spotkań ludzi przybywających z różnych stron, była tu także bardzo istotna. Ogromne znaczenie w procesie rozprzestrzeniania się środkowoazjatyckich leksemów pełniących tajną funkcję miały niewątpliwie wędrowki grup romskich i im podobnych, klasyfikowanych jako romskie³. Część z nich wyszła najprawdopodobniej nie tylko z terenu obecnych Indii, lecz także Afganistanu i Pakistanu. Niedawne badania z zakresu genetyki populacyjnej wykazały pokrewieństwo europejskich grup Sinte Romani z mieszkańcami pakistańskiej doliny Hunza. Jest to rejon w północnym Pakistanie, gdzie spotyka się Karakorum z afgańskim Hindukuszem i Pamirem. Najprawdopodobniej przynajmniej część Romów to krewni pewnych grup etnicznych z Afganistanu, przede wszystkim wschodniego, południowego, czy też południowo-wschodniego. Z ludźmi wędrowały zaś nie tylko geny, lecz jawne i tajne tezaury leksykalne. Język romski oraz jego odmiany pełniące funkcję tajnych, także ich nowsze wersje, pełne rozmaitych leksemów zbieranych podczas wędrowek lub tworzonych, także obecnie stosownie do potrzeb, wpisały się w istotny sposób w kulturę europejską. Posiadamy już terminy *angloromani*, *hispanoromani* czy *skandoromani*, a ten ostatni został już nawet potraktowany jako dialekt języka norweskiego. Także one są bazą eurazjatyckich zasobów kryptolektycznych.

Badania wykazują, iż tajne języki środkowoazjatyckie, także afgańskie, to przeważnie języki typu hybrydalnego, używające jako bazy różnych języków etnicznych. Oprócz tak zwanych języków indoirañskich, używanych na bardzo znacznym obszarze Eurazji, należy tu wymienić przede wszystkim języki z grupy turecko-mongolskiej (przede wszystkim uzbecki), oraz semito-chamickiej (zwłaszcza tajne języki żydów środkowoazjatyckich), i najprawdopodobniej także z grupy drawidyjskiej. Oczywiście, w funkcji języków tajnych używano w Afganistanie, tak jak wszędzie

³ Do nie dawna używano przede wszystkim, jak wiadomo, terminów „Cygan”, „cygański”.

w społecznościach wielojęzycznych, także (lokalnych) języków etnicznych, niezrozumiałych dla postronnych. Zwłaszcza te grupy perypatetyczne i koczownicze, oraz inne mniejszościowe, których język ojczysty nie należał w Afganistanie do bardziej rozpowszechnionych, miały i mają po temu łatwą sposobność. Ponieważ procent analfabetyzmu w Afganistanie jest bardzo wysoki, często mamy do czynienia z sytuacją, w której nawet znany język może w formie zapisu manifestować się jako tajny. Do języków tajnych, także w Azji Środkowej, należą również niektóre języki sakralne. Stosowanie zasad konspiracji w zrzeszeniach religijnych jest na tych obszarach sprawą prawną.

Zasób leksykalny tajnych języków Afganistanu wykazuje ogromną różnorodność swej proveniencji. Jego źródłem są nie tylko tereny afgańskie i sąsiednie, lecz cała mozaika języków położonych jeszcze dalej. Znane nam, bo tylko o takich możemy się wypowiadać, tajne słownictwo środkowoazjatyckie i bliskowschodnie zawiera wyrazy (odpowiednio przekształcone lub nie) z tak zwanych języków indoeuropejskich, głównie indoaryjskich i irańskich, także drawidyjskich, altajskich (przede wszystkim tureckich i mongolskich), języków semickich (przede wszystkim z arabskiego, lecz także aramejskiego, syryjskiego, starohebrajskiego), chińsko-tybetańskich oraz języków o nieustalonej przynależności. Tajne języki afgańskie czerpały niemal ze wszystkich tych źródeł, wyłaniających się z wielu rejonów z wieloma falami użytkowników. Ale oprócz rozszyfrowanych kryptoleksów mamy w tajnych językach Afganistanu stosunkowo dużą część leksemów o nieustalonym pochodzeniu. Można mieć jednak nadzieję, iż przynajmniej część owego zaiste tajnego słownictwa uda się jeszcze zidentyfikować na podstawie nieodzownej tu interdyscyplinarnej wiedzy, nie tylko językoznawczej.

Specjalnym, bardzo starym zjawiskiem wśród pisemnych (przede wszystkim) sposobów zaszyfrowania jest w tym regionie świata tak zwany *abdżad*, oparty na alfabecie arabskim. Określonym literom alfabetu są tu przyporządkowane stałe wartości liczbowe od jeden do tysiąca, tworzące dodatkową warstwę znaczeniową tekstu. Może to mieć ogromne praktyczne znaczenie konspiracyjne, wystarczy jedynie między nadawcą i odbiorcą ustalić wcześniej sposób zastosowania owego kodu.

Jeśli chodzi o użytkowników tajnych języków Afganistanu, to choć mamy tu znaczną rozpiętość warstw społecznych, są to przede wszystkim osoby o niskim statusie społecznym. Najwyżej plasują się wysokiej rangi członkowie bractw sufickich, mistyczni poeci, przywódcy lokalnych społeczności lub partii politycznych. Najczęściej są to jednak oprócz wymienionych już grup perypatetycznych i koczowniczych szczególne grupy zawodowe i mniejszości etniczne lub religijne. Zdarzają się jednak także grupy mieszane, a ich heterogeniczny skład wpływał niewątpliwie na stosowany przez nich tajny tezaurus.

Wybrane pozycje bibliograficzne⁴

- Baghbidi H.R., *The Zargari Language: An Endangered European Romani in Iran*, *Romani Studies* 5, vol. 13, no. 2, 2003.
- Bosworth C.E., *The Mediaeval Islamic underworld. The Banu Sasan in Arabic society and literature*, I, II: *The Arabic jargon texts*, Leiden 1976.
- Budziszewska W., *Żargon ochweśnicki*, Łódź 1957.
- Canova G., *Notizie sui Nawar a sugli altri gruppi Zingari presenti in Egitto* [w:] *La Bisaccia dello Sheikh, Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia dell'Università degli Studi di Venezia* 1981, 19, 1981.
- Oranskij I.M., *Nowyje swiedienija o siekrietnych jazykach (argo) Sriednjej Azii. Etnograficzeskaja gruppa „kawol” w Kuljabje i jejo argo*, „Kratuje Soobszczenija Instituta Narodow Azii”, LX, 1961.
- Oranskij I.M., *Dwa indoarijskich dialekta iz Sriednjej Azii* [w:] Dworjankow, *Indijskaja i iranskaja Filologija*, Moskwa 1964.
- Oranskij I.M., *Nowyje swiedienija o siekrietnych jazykach (argo) Sriednjej Azii. III. Etnograficzeskaja gruppa czistoni. Jejo dialekt i argo* [w:] Dworjankow, *Indijskaja i iranskaja Filologija. Woprosy dialektologii*, Moskwa 1971.
- Orywal E. (red.), *Die ethnischen Gruppen Afghanistans. Fallstudien zu Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen, Beihefte zum tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften)*, Nr 70, Wiesbaden 1986.
- Orywal E., *Die ethnischen Gruppen: Kurzcharakterisierung und ausgewählte Literatur zur Verbreitung* [w:] E. Orywal (red.), *Die ethnischen Gruppen Afghanistans. Fallstudien zu Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen, Beihefte zum tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften)*, Nr 70, Wiesbaden 1986.
- Orywal E., *Introduction* [w:] E. Orywal (red.), *Die ethnischen Gruppen Afghanistans. Fallstudien zu Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen, Beihefte zum tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften)*, Nr 70, Wiesbaden 1986d.
- Paul L., *Die Geheimsprache von Kahak (Tafreš)*, „*Orientalia Suecana*”, XLVIII, 1999.
- Pękalski M., *Tajny język sitarski*, „*Literatura Ludowa*”, nr 5–6, 1959.
- Pstrusińska J., *Some notes on an unknown language of northern Afghanistan*, „*Journal of the Anthropological Society of Oxford*”, vol. XVII, no 2, Trinity 1986.
- Pstrusińska J., *Afghanistan 1989 in sociolinguistic perspective*, London 1990.
- Pstrusińska J., *On the origin of vocabulary in the Central Asian secret languages* [w:] R. Dor (red.), *L'Asie centrale et ses voisins. Influences reciproques*, Paris 1990.
- Pstrusińska J., *O tajnych językach Afganistanu i ich użytkowników*, Kraków 2004.
- Rao A. (ed.), *The other nomads. Peripatetic minorities in cross-cultural perspective*, Köln, Wien 1987.
- Rao A., *Peripatetic minorities in Afghanistan. Image and Identity* [w:] E. Orywal (red.), *Die ethnischen Gruppen Afghanistans, Fallstudien zu Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen, Beihefte zum tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B, (Geisteswissenschaften)*, No. 70, Wiesbaden 1986.
- Rao A., *Role, status and niches: a comparison of peripatetic and pastoral women in Afghanistan*, „*Nomadic Peoples*”, nr 21/22, Special Issue on Peripatetic Peoples, 1986.
- Tietze A., *Zum Argot der anatolischen Abdal (Gruppe Teber)*, „*Acta Orientalia Hungarica*” XXXVI, fasc. 1–3, 1983.
- Troicaj A.L., *Abdoltili–argo cecha artistow i muzykantow Sriednjej Azii*, „*Sowjetskoje Wostokowiedienije*”, V, Moskwa–Leningrad 1948.

⁴ Bardziej szczegółowa literatura przedmiotu patrz: Pstrusińska, *O tajnych językach...*